

İSLAM HUKUKUNA GÖRE KADININ HÂKİMLİĞİ*

Bekir KARADAĞ**

Öz

Bu çalışmada İslam hukukuna göre kadının hâkim olmasının imkân ve sınırı ele alınmaktadır. Kadının hâkim olabilmesiyle ilgili İslam hukukçuları arasında üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Cumhur, kadınların mutlak olarak hâkim olamayacağını savunurken, Taberî ve İbn Hazm ise aksine kadının her konuda hâkimlik yapabileceğini düşünmüşlerdir. Bu iki görüşün ortasında yer alan Hanefîler ise kadınların mali konularda hâkimlik yapabileceğini ancak cezai konularda hâkimlik yapamayacağını ileri sürmüşlerdir. Her üç görüşü savunan İslam hukukçuları iddialarını ayet ve hadislerle temellendirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada klasik fıkıh eserlerinden konu hakkında oluşan görüşler ele alınmış ve bu görüşleri savunanların delilleri incelenmiştir. Sonuç olarak kadınların hâkimlik yapmasıyla ilgili doğrudan bir nassın bulunduğunu söylemek zordur.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kadının hâkimliği, Cumhur, Taberî, İbn Hazm, Hanefîler

WOMEN JUDGESHIP ACCORDING TO ISLAMIC LAW

Absract

In this study, according to Islamic law, possibility and limit of the femine judgeship is handled. Three basic view have been emerged, about judgeship of women, among the Islamic jurists. While the majority arguing that women can not be judgement, Tabari and Ibn al Hazm thought that women could judge in every matter. Hanafites, located between these two views, argued that women may be able to judge in financial matters, but can not in criminal cases. The Islamic jurists, proponents of all three views, have been tried to base their claims on verses and hadiths. In this article views on the subject, from classical fiqh works, are handled and the proof of those advocating these views are examined. Consequently, it is difficult to say that there is a direct verse and hadith (nass) about women's judges.

Keywords: Islamic Law, Women Judgeship, The Majority, Tabari, Ibn al Hazm, Hanafites

Giriş

İslam'dan önce Eski Hint, İsrail, İran ve Eski Yunan-Roma medeniyetleri ile Cahiliye toplumu, kadınları birçok temel hak ve hürriyetlerden mahrum bırakmıştır. Bunların aksine İslam, kadını alınıp satılan bir meta gibi görmemiş, yaşama hakkı başta olmak üzere birçok konuda erkek ile eşit kabul etmiş,

Makale gönderim tarihi: 25.12.2017, kabul tarihi: 05.04.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.370840

* Bu makale, 14-17 Eylül 2017 tarihleri arasında düzenlenen Şarkiyat ICSS'17 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulmuş olan tebliğin genişletilmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, b.karadag63@hotmail.com

kendisine mülk edinme ve eğitim hakkı tanımıştır. Allah'a kulluk eden bir varlık olarak görülen kadın, belli bir sistem dâhilinde mirasçı olarak kabul edilmiş ve genel itibariyle kendisine eş seçme hürriyeti tanınmıştır.¹

İslam dünyasının bilgi ve teknoloji yönünden Batının gerisinde kaldığı son iki asırda daha önce İslam hukukçularınca ele alınmayan bazı meseleler ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra daha önce İslam hukukçularınca incelenen bazı mevzular da ilim mahfillerinde tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Batıda ortaya çıkan bazı fikir akımlarının da etkisiyle bu asırda tartışma konusu olan hususların başında kadınlar ile ilgili mevzular gelmektedir. Kadın-erkek eşitliği esası üzerine bina edilen bu tartışmalardan biri de kadının hâkimliği meselesidir.² Daha önce klasik İslam hukukçuları tarafından ele alınan bu konu hakkında üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Fakihlerin cumhuru, kadının hâkim olmasını caiz görmezken -hatta haram bile kabul ederler- azınlıkta kalan bazı fakihler ise kadının bütün hukuk alanlarında hâkim olabileceği yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu iki uç nokta arasında bir görüş benimseyen fakihler, kadının hâkimlik yapabileceği alanı sınırlandırmışlardır. Biz de bu çalışmada kadının hâkim olmasının imkân ve sınırını nasslardan ve klasik fıkıh kaynaklarından yola çıkarak tartışmaya çalışacağız.

1. İSLAM HUKUKUNA GÖRE HÂKİMDE (KÂDIDA) ARANAN ŞARTLAR

İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları halletme vazifesi olarak kabul edilebilecek olan yargı makamı, farz-ı kifaye olarak görülmüştür.³ Nasslardan dolayı kâdılığı talep etme hususunda ihtiyatlı davranılması gerektiği kabul edilmesine rağmen adaletli bir şekilde yerine getirilmesi halinde kişiyi kurtuluşa götüren bir görev olarak telakki edilmiştir. Bu görev, bir hak olarak görülmesine karşın aynı zamanda bir mükellefiyet olarak da görülmüştür. Bundan dolayı söz konusu görevin bihakkın ifa edilebilmesi için bu makama atanacak kişinin bazı nitelikleri haiz olması gerekmektedir. Kâdıda bulunması gereken bu vasıflar, klasik fıkıh kaynaklarında “Edebu'l-Kâdî/Kadâ” başlığı altına zikredilmiş ayrıca bu isimle bir takım eserler telif edilmiştir.⁴ İslam hukukçuları arasında bu şartlardan bazıları hakkında ittifak edilmiş iken bazılarında ihtilaf edilmiştir. İslam hukukçuları, hâkimin (kâdî) akıllı, ergin, hür, Müslüman, işiten, gören ve konuşan bir kimse olması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir.⁵ Buna karşın adil, erkek, müçtehit

¹ Daha fazla bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, Ensar Yay., İstanbul 2013, s. 33-66.

² Adnan Koşum tarafından “*İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi*” adlı bir makale telif edilmiştir. Oldukça faydalı olan bu makale, hem görüş sahiplerini belirtme hem de görüşlerin delillerini zikretme bakımından muhtasar bir çalışmadır. Söz konusu çalışma için bk. Adnan Koşum, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2003/1, S. 10, s. 63-75.

³ Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), *el-Mizânü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1971, II, 260.

⁴ Bk. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed İbnü'l-Kâs (ö. 335/946-47), *Edebu'l-Kâdî*, Thk. Hüseyin Halef el-Cubûrî, Mektebetu's-Sadîk, Mekke 1409/1989; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî (ö. 450/1058), *Edebü'l-Kâdî*, Thk. Muhyi Hilâl Serhan, Dâru İhyai't-Türâsi'l-İslâmî, Bağdad 1971/1391.

⁵ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk TY, VIII, 5936; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, Terc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risale Yay., İstanbul 1994, VIII, 237.

olma gibi vasıflarda ise İslam hukukçuları arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Biz bu çalışmada ihtilaf edilen zükûriyet yani erkek olma şartı üzerinde duracağız.

2. KONU ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kadının hâkim olmasının imkânı hakkında İslam hukukçuları arasında üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Cumhuru oluşturan Mâlikî,⁶ Şâfiî⁷ ve Hanbelî⁸ hukukçular, bu hususta olumsuz görüşe sahip olmuş ve kadının hâkimliğini hiçbir alanda kabul etmemişlerdir. Buna karşın İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Hasan Basrî (ö. 110/728) gibi hukukçular, kadınların hukukun her alanında hâkim olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu iki görüşün ortasında bulunan Hanefîler ise kadınların hukukun belli alanlarında hâkimlik yapabileceğini kabul etmişlerdir. Bu son görüşün İbn Hazm (ö. 456/1064)⁹ tarafından da kabul edildiği ileri sürülmüştür.¹⁰

2.1. Kadının Hâkimliğini Mutlak Olarak Caiz Görmeyenler ve Delilleri

Cumhuru teşkil eden Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî, İmamiyye Şia'sı ve İmam Züfer, kadının hâkim olması meselesinde olumsuz görüşe sahip olmuşlar ve mutlak olarak kadının hâkim olmasını caiz görmemişlerdir. Bu fakihler, erkek olmayı hâkim olmanın hem cevaz şartı hem de sıhhat şartı olarak görmüşler ve kadının herhangi bir alanda hâkim olmasını kabul etmemişlerdir. Bu görüşte olan fakihlere göre kadını bu göreve getirenler de günah işlemişlerdir.¹¹

Hanefîlerden Tahâvî (ö. 321/933) ve ondan sonra gelen bazı Hanefî hukukçular da cumhurun görüşünü tercih etmişlerdir. *Et-Tenbîh ala Müşkilât-ı Hidâye* isimli

⁶ Mâlikîlerin görüşü için bk. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Uleyş (ö.1299/1881-82), *Minehu'l-Celîl Şerhu Muhtasar-ı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989, VIII, 259; Ebu Muhammed Ebu Fâris Abdulaziz b. İbrahim b. Ahmed İbn Bezîze (ö. 673/1274-75), *Ravdatü'l-Müstebîn fi Şerhi Kitâbi't-Telkîn*, Thk. Abdullatif Zekâğ, Dâru İbn Hazm, Yy. 1431/2010, II, 1355.

⁷ Şâfiîlerin görüşü için bk. Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567). *Tuhfetu'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Muhtâc*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır 1357/1983, X, 106.

⁸ Hanbelîlerin görüşü için bk. Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme (ö. 620/1223), *el-Kâfi fi Fikhi'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, YY. 1414/1994, IV, 222.

⁹ İleride de ifade edeceğimiz gibi İbn Hazm'ın görüşü Taberî ve Hasan-ı Basrî'nin görüşü ile uyumludur. Bk. Ebü Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut Ty, VIII, 527-528.

¹⁰ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIV, 67.

¹¹ Bu fakihlerin görüşü için bk. Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö. 474/1081), *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Matba'âtu's-Sa'âde, Mısır 1332, V, 183; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî İbn Rüşd (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007, s. 826; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058), *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire Ty, s. 110; Ebü Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî (ö.620/1223), *el-Muğnî*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Âlemü'l-Kütüb, Riyad 1417/1997, XIV, 12-13; Mahmud Ra'fet Osman, *en-Nizâmu'l-Kadâi fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Beyân, YY. 1415/1994, s. 123; Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İFAV, İstanbul 2013, s. 85.

eserinde Tahâvî'nin söz konusu görüşü tercih ettiğini söyleyen İbn Ebi'l-Iz'ın (ö. 792/1389) kendisi de bu görüşe meyletmiştir.¹²

Şâfiî mezhebinden bazı fakihler, zaruri durumlarda kadınların hâkimliğinin geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. Bu âlimlere göre güçlü bir sultan, erkek olmak gibi şartları taşımayan birini kâdı olarak atasa onun bu ataması caizdir. Örneğin Şirbînî (ö. 977/1570), bazı Şâfiî fakihlerin itirazına karşın rağmen İzz b. Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) bu görüşte olduğunu ifade eder. Buna göre İzz b. Abdüsselâm, güçlü bir sultanın kadın, çocuk ve kâfiri kâdı olarak ataması durumunda çocuk ve kadının hâkimliğinin geçerli, kâfirinkinin geçersiz olduğu görüşündedir. Ardından Şirbînî, söz konusu görüşün azhar olduğunu belirterek kendisi de bunu tercih etmektedir.¹³ Aynı şekilde Heytemî (ö. 974/1567), Bulkînî'nin (ö. 805/1403) kudretli sultanın ataması halinde kadın, âmâ (gözleri görmeyen), köle ve kâfirin kâdılığını caiz gördüğünü söyler. Ona göre Şâfiî fakihlerden bazıları Bulkînî'ye itiraz etseler de bu görüşü daha önce İzz b. Abdüsselâm da ileri sürmüştür.¹⁴

Kadının mutlak olarak hâkim olamayacağını savunan cumhur, bu hususta bir takım nakli ve akli delil getirmişlerdir. Nakli deliler arasında Kitap'tan ayetler olduğu gibi kavli hadisler de bulunmaktadır.

1. Bu hususta sıklıkla Nisa süresi 34. ayetindeki “Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler...”¹⁵ ifadesi, delil olarak gösterilmektedir. Cumhura göre bu ayette “kavvâm” olma, kadınlara değil; akıl ve görüş yönünden erkeklere hasredilmiştir. Bu da kadının erkeklere “kaim” olmasını yani kâdılık yapmasının caiz olmadığını göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı kadınların erkekler üzerine velayeti caiz olurdu ki bu da caiz değildir.¹⁶ Bu ayetteki erkek-kadın ilişkisindeki “kavvâm” vasfının ev işlerinde olduğu, bunun hâkimlik gibi bir göreve teşmil edilemeyeceği yönünde bazı itirazlar bulunmaktadır.¹⁷ Kadının hâkimliğini caiz görmeyenler, karşı itirazda bulunarak kadınlara ev içinde hâkim olma görevi verilmediği halde büyük velayet olan hâkimlik evleviyetle verilemeyeceğini belirtirler.¹⁸

Bu görüşte olan fakihler, “Erkeklerinizden iki şahid tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona

¹² Sadruddîn Ali b. Ali İbn Ebi'l-Iz (ö. 792/1390), *et-Tenbîh ala Müşkilâtî'l-Hidâye*, Thk. Abdulhakim b. Muhammed Şâkir, Enver Salih Ebu Zeyd, Mektebetü'r-Rüşd Yy 1424/2003, IV, 479.

¹³ Bk. Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997, IV, 505.

¹⁴ Bk. Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, X, 114. Şâfiî mezhebinde kadı ataması ve şartları ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Yusuf Eşit, *İslam Hukukunda Devlet Birey İlişkisi (Şâfiî Mezhebi Örneği)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015, “Basılmamış Doktora Tezi”, s. 53-60.

¹⁵ Nisa 4/34.

¹⁶ Bk. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-Kebîr Hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, XVI, 156; Osman, *en-Nizâmu'l-Kadâi*, s. 125.

¹⁷ Bk. Osman, *en-Nizâmu'l-Kadâi*, s.126-128.

¹⁸ Zekeriyya b. Muhammed Zeynuddîn Ebû Yahya es-Senîkî el-Ensârî (ö. 926/1520), *Esna'l-Metâlib fi Şerhi Ravdi't-Tâlib*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, YY. TY., IV, 108.

*hatırlatacak iki kadın olabilir*¹⁹ ayetini de delil olarak kullanırlar. Zira bu ayette kadınların unutkanlığına vurgu yapılmıştır, dolayısıyla kadındaki bu noksanlık onun hâkim olmasına bir engeldir.²⁰

2. Cumhurun görüşüne delil olabilecek birçok hadis zikredilmiştir. Bu hususta en çok başvurulan ve yukarıda zikrettiğimiz ayet dâhil olmak üzere belki de en açık delil, işlerin kadınlara tevdi edilmesini kınayan hadistir. Buna göre Ebu Bekre (r.a.) kanalıyla gelen hadiste Hz. Peygamber, “*İşlerini kadına tevdi eden kavim iflah olmayacaktır*” demiştir.²¹ Hatta rivayet edildiğine göre Ebu Bekre, sırf bu hadisten dolayı Cemel savaşında Hz. Aişe’nin yanında savaşa katılmamıştır.²²

Cumhurun görüşüne katılmayan fakihler, bu hadisin delil olmasına itiraz etmişlerdir. İbn Hazm, “*Rasûlullah, bu sözü hilafet olan umumi emir (velayet) için söylemiştir*”²³ ifadesini kullanır. Dolayısıyla İbn Hazm’a göre bu hadis, yargı işlerine şamil değildir.²⁴

Şu iki hadis de Cumhur’un görüşüne delil olarak gösterilmiştir: “*Bir kadın, insanlar arasında hükmedemez.*”²⁵, “*Allah’ın onları (kadınları) geri bıraktığı gibi siz de onları geri bırakın.*”²⁶

Cumhurun kadının hâkimliğine dair olumsuz görüşlerine dayanak olarak sundukları nakli delillerin hepsine cevap olabilecek ifadeler, İbn Hazm’dan gelmektedir. Ona göre kadınların kimi görevleri yüklenmesinin yasaklanması konusunda herhangi bir nass varid olmamıştır.²⁷ Gördüğümüz kadarıyla İbn Hazm’ın bu kanaati, birçok İslam hukukçusu tarafından dile getirilmiştir. Örneğin, İbn Rüşd, bu hususta net bir delil olmadığını ifade etmek için “*Cumhur, kadının*

¹⁹ Bakara 2/282.

²⁰ Vizâretü’l-Evkâf ve Şu’ûni’l-İslâmiyye, “Erkânü’l-Kadâ ve Ahkâmuhâ”, *el-Mevsû’atü’l-Fikhiyyetü’l-Kuveytiyye*, Metâbi’u Dâri’s-Safve, Mısır 1404-1427, XXXIII, 294.

²¹ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, Thk. Es-Seyyid Ebu’l-Mu’âtî en-Nuri, ‘Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1419/1999, V, 38, 47, 51; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu’fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiü’s-Sahîh*, Thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, Yy. 1422, “Meğâzi” 82, “Fiten” 18; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1998, “Fiten” 75.

²² İbn Kudâme, *Muğni*, XIV, 12; Ebü’l-Mehâsin Abdülvahid b. İsmail er-Rûyânî (ö. 502/1108), *Bahrü’l-Mezheb fî Fürû’i Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’i*, Thk. Târık Fethî es-Seyyid, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, YY. 2009, XI, 157; Ebü Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa Aynî (ö. 855/1451), *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye Beyrut 2012, IX, 46.

²³ İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 527; Hanefîlerden Kudûrî de aynı şekilde itiraz etmektedir. Bk. Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî (ö. 428/1037), *Mevsû’atü’l-Kavâidi’l-Fikhiyyetü’l-Mukârene (et-Tecrîd)*, Thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum’a Muhammed, Dâru Selâm, Kudûrî Kahire 1427/2006, XVI, 1622.

²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*”, Enes Karmaşık Yay. İstanbul Ty, VIII, 218.

²⁵ Ruyânî, *Bahrü’l-Mezheb*, XI, 157. “*لا تكون المرأة حكماً تقضي بين العامة*” şeklinde olan söz konusu hadis, meşhur hadis kitaplarında yer almamış sadece Deylemî (ö.509/1115) tarafından rivayet edilmiştir. Bk. Ebü Şucâ’ ed-Deylemî el-Hemezânî (ö. 509/1115), *el-Firdevs bi Me’sûri’l-Hitâb*, Thk. Es-Saîd Besyûtî Zağlûl, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, V, 77.

²⁶ Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, XVI, 156. Söz konusu hadis için bk. Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Yy 1985/1405, IX, 342.

²⁷ İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 528; Bilmen, “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*”, VIII, 218.

hâkimliğini devlet başkanlığına benzetirler. Aynı şekilde hürmetinin noksanlığından dolayı köleye benzetirler. Kadının hâkimliğini kabul edenler ise kadınların mallar konusundaki şahadetlerine benzetirler.” ifadelerini kullanır.²⁸

Gördüğümüz kadarıyla cumhurun görüşünün en önemli delili olan hadisin anlamı hem klasik dönem hem de çağdaş birçok hukukçu tarafından tartışılmıştır. Buna göre birçok İslam hukukçusu, söz konusu hadis kadınların hâkim olamamasına delalet etmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Muhammed Hamîdullah, bu hadisin İranlıların başına gelecek belanın mucizevi olarak önceden ihbarı olduğunu ve Müslümanlar için bir yasak ifade etmediğini belirtmiştir.²⁹

3. Mâverdî, kadının hâkim olamayacağı hususunda icma olduğunu Taberî'nin görüşünün ise şaz olduğunu belirtir.³⁰ Yukarıda belirttiğimiz üzere birçok fakihin kadının hâkimliğini caiz görmesi, Mâverdî'nin icma iddiasını çürütmektedir. Öte yandan Fahrettin Atar, Mâverdî'nin bu ifade ile uygulama birliğini kastetmiş olması gerektiğini belirtir.³¹

Mâverdî'nin icma iddiasıyla uyumlu olan başka bir delil de ne Hz. Peygamber ne raşid halifeler ne de onlardan sonraki dönemlerde herhangi bir kadının vali veya hâkim olarak görevlendirilmemesidir. Buna göre eğer kadınların bu göreve getirilmesi caiz olsaydı şimdiye kadar bir kadının bu işe getirilmesi gerekirdi.³²

Cumhurun bu tarz iddiasına cevap niteliğindeki bir uygulama örneği, İbn Nuceym 'den (ö. 970/1563) gelmektedir. İbn Nuceym, kadının saltanata gelmesinin sahil olduğunu çünkü Necmeddin Eyyüb'ün cariyesi Şecerüddür'ün bir dönem Mısır'da yönetime geldiğini belirtir.³³ Buna göre Şecerüddür 3 ay süreyle Mısır'da yönetimde kalmış, bu süre zarfında Cuma hutbesinde kendisine dua edilmiş, adına para bastırılmış, fermanlar ve menşurlarda adı geçmiştir. Abbasî halifesi, Şecerüddür'ün yönetimde kalmasını kabul etmemiş ve Mısırlıları rencide edecek mektuplar göndermiştir. Aynı döneme denk gelen dönemin Şâfiî mezhebinde otorite olan İzz b. Abdüsselâm, bu hususta risale yazmıştır.³⁴ Ancak söz konusu risalenin içeriği hakkında herhangi bir malumata sahip değiliz. Fakat sonraki Şâfiî fûrû eserlerinde İbn Abdüsselâm'ın “*Müslümanlar, bir kadının velayete gelmesi ile imtihan edilirlerse, kadının verdiği hüküm geçerlidir*” dediği aktarılmaktadır.³⁵ İbn Abdüsselâm'ın Şâfiî mezhebinde kabul edilen “*kadının yönetici olamayacağı*” görüşü ile çeliştiği görülmektedir. İbn Abdüsselâm'ın bu

²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, s. 826. Ayrıca bk. Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, s. 319; Yusuf el-Karadâvî, *İslam'da Devlet Mefhumu*, Terc. Hüsameddin Cemal, Nida Yay., İstanbul 2013, s. 237.

²⁹ Muhammed Hamîdullah, “İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes (1)”, Çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 3, ss. 379-410.

³⁰ Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 110.

³¹ Atar, “Kadı”, XXIV, 67.

³² İbn Kudâme, *Muğni*, XIV, 13; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, VIII, 5937.

³³ Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nuceym (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Değişik*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Yy. Ty, VII, 5.

³⁴ Bk. Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1387/1967, II, 36, 37; Şefik Ahmed Mahmud Câsır, *el-Memâlikü'l-Bahriyyeti ve Kadâ'uhum ala's-Sâlibiyyîn fi's-Şâm*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1409, s. 119.

³⁵ Bk. Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, X, 114; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-Muhtâc ila Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut1404/1984, VI, 225, VIII, 240.

görüşü, içinde bulunduğu sosyolojik ve psikolojik olağanüstü durum ile yakından ilgilidir. Zira haçlıların Mısır'ı kuşattığı bir savaşta Şecerüddür, kocası Necmeddin Eyyüb'ün ölümünü gizleyerek ordunun dağılmasını önlemiş ve bunun neticesinde üstün bir zafer elde etmiştir. Savaşa bilfiil iştirak etmiş³⁶ olan İbn Abdüsselâm'ın içinde bulunduğu savaş halinin de etkisiyle halkın maslahatı için böyle bir görüşe varması yadırganacak bir durum değildir

4. Cumhuriyet bu hususta kullandığı delillerden birisi de kıyastır. Öncelikle kadının hâkimliğini devlet başkanlığına kıyas eden fakihlere göre kadının noksanlığı, imam (devlet başkanı) olarak ümmete velayet etmesine engeldir.³⁷ Hanefî hukukçular ise hâkimlik ile devlet başkanlığının aynı şekilde değerlendirilemeyeceğini belirtirler. Zira devlet başkanının İslam topraklarını saldırıdan koruma ve düşmana karşı savaşa iştirak etme gibi görevleri vardır. Kadının hâkimliğinde ise buna benzer vazifeler bulunmamaktadır. Öte yandan kadının hâkim olmasında özel bir velayet varken devlet başkanlığında genel bir velayet bulunmaktadır.³⁸

İkinci olarak kadının hâkimliğini namazda imamlık yapmasına kıyaslamışlardır. Buna göre fasığın namazda imamlık yapması caiz iken kadının imameti yasaklanmıştır. Fasığın hâkimliği caiz olmadığına göre kadının hâkimliği evleviyetle caiz değildir.³⁹ Bu delile itiraz eden Hanefî hukukçular, kadının kadınlara imametini caiz gördüklerini ancak kadınların arkasında ve yanında namaz kılan erkeklerin namazlarının fasid olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰ Aslında cumhura göre de kadının bazı durumlarda imameti caizdir. Buna göre kadının erkeklere namaz kıldırması caiz olmamasına karşın kadınlara imameti, Şâfiî ve Hanbelîlere göre caizdir.⁴¹

Üçüncü olarak cumhur, kadını gözleri görmeyenlere kıyaslamışlardır. Buna göre âmâda olduğu gibi hadlerde hükmü geçerli olmayan kimsenin (yani kadının) diğer hususlarda da hükmü geçerli değildir.⁴² Hanefîler, âmânın şahitliğindeki eksikliğinden dolayı bütün alanlarda hâkimliğinin geçerli olmadığını düşünürler. Hâlbuki kadının şahitliği, had konularında makbul olmamasına karşın mali konularda geçerlidir.⁴³

5. Bu görüşte olan fakihler, görüşlerini bir takım akli gerekçelerle delillendirmeye çalışmışlardır. Buna göre hâkimlik mükemmel bir görüş, tam bir akıl ve zekâyâ

³⁶ Suyûtî, *Hüsni'l-Muhâdara*, II, 36.

³⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 156; İbn Kudâme, *Muğni*, XIV, 13.

³⁸ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622.

³⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 156.

⁴⁰ Kudûrî, *Tecrîd*, XVI, 1622.

⁴¹ Şâfiîlerin görüşü için bk. Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdulmü'min b. Harîz b. Muallâ el-Hüseynî el-Hısnî (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-Ahyâr fî Halli Gâyeti'l-İhtisâr*, Thk. Ali Abdulhamid Biltacî, Muhammed Vehbî Süleyman, Dâru'l-Hayr, Dimaşk 1994, s. 132; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), *el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebi Şüca'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut Ty, I, 167. Mâlikîlere göre kadın, ne erkeklere ne de kadınlara imamlık yapamaz. Bk., Ahmed b. Gânim b. Sâlim Şihâbuddîn en-Nefrâvî İbn Mühennâ (ö.1126/1714-15), *el-Fevâkihu'd-Devâni' ala Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Dâru'l-Fikr, Yy. 1415/1995, I, 205.

Bu hususta daha fazla bilgi için bk. Bekir Karadağ, *Bedruddîn Aynî'nin Fıkıhçılığı*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2016, "Basılmamış Doktora Tezi", s. 155-159.

⁴² Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 156.

⁴³ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622.

sahip olmayı ve hayati işlere dair bilgiyi gerektirmektedir. Kadın ise hayatta meydana gelen hadiselerle muttali olmadığından buna dair bilgisi fazla değildir ve bundan dolayı isabetli karar veremez. Ayrıca hâkim; fakih, şahit ve davalılarla birlikte oturup kalmak zorundadır. Kadının fitneden uzak durması için erkeklerle birlikte oturup kalkması menedilmiştir.⁴⁴ Cumhuriyetin bu delil ile ihtiyata uygun hareket ettiğini söylemek mümkündür. Fakat bu delil, esas olarak kadının hâkimlik yapmasının önünde bir engel değildir. Eğer böyle olsaydı kadın ve erkeklerin taraf olduğu alışveriş gibi akitlerin de geçerli olmaması gerekirdi. Burada caiz olmayan husus, sahih halvet diyebileceğimiz kadınla erkeğin yanlarında üçüncü bir şahıs olmadan veya kalabalık olsa da fitneye yol açacak bir durumda bulunmalarıdır.⁴⁵ Sahih halvetin bulunmadığı veya fitne ihtimali bulunmayan durumlarda böyle bir problemin önüne geçilebilecektir. Kaldı ki hem taraf hem şahit olarak erkeklerin müdahil olmaması gereken bazı davalar da olabilir. Bu durumda erkek ve kadınların ihtilatı söz konusu olmayacaktır.

2.2. Kadının Hâkimliğini Mutlak Olarak Caiz Görenler ve Delilleri

Hasan Basrî ve İbn Cerîr et-Taberî'nin mutlak olarak kadının hâkimliğini kabul ettikleri, başka bir ifade ile kadının hukukun her alanında hâkim olabileceklerini düşündükleri ifade edilmektedir.⁴⁶ Tâbiûndan olan Hasan Basrî'nin herhangi bir eseri olmadığı için bu görüşü teyit etme imkânı bulunmamaktadır. Mutlak müctehitlerden olan Taberî'nin kadının hâkimliğini mutlak olarak caiz gördüğüne dair görüşüne kendi eserlerinde tesadüf edemiyoruz. Ancak bu görüşü kendisinden sonra yazılmış eserlerden öğreniyoruz. Örneğin Şâfiî fakihlerden Mâverdî (ö. 450/1058), Taberî'ye göre kadının mutlak olarak hâkimlik yapabileceğini söylerken onun şaz bir görüşte olduğunu belirtir.⁴⁷ Mâlikî fakihlerden İbn Rüşd (ö. 595/1198), Taberî'ye göre kadının her konuda hâkim olabileceğini ifade eder.⁴⁸ Taberî'nin eserlerinden buna dair bir bilginin bulunmamasından dolayı bu görüşün kendisine yanlış atfedilmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Fakat birçok eserde söz konusu görüşün ona nisbet edilmesi, onun bu husustaki görüşünün meşhur olduğunu göstermektedir.⁴⁹

Kanaatimizce İbn Hazm da kadının hâkimliğini mutlak olarak caiz kabul etmektedir. Kimi araştırmacılar, İbn Hazm'ın Hanefîler gibi kadının bazı alanlarda hâkimlik yapabileceği görüşünde olduğunu ifade etse de⁵⁰ bunu İbn Hazm'ın

⁴⁴ Bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 156; Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa Aynî (ö. 855/1451), *el-Binâye Şerhu'l Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, IX, 46; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, VII, 298

⁴⁵ Kadın, erkek ihtilatının sınırı için bk. Hayreddin Karaman, *Hayatımızdaki İslâm 4*, İz Yay., İstanbul 2016, s. 129-131.

⁴⁶ Ona atfedilen görüş için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*; 826; Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 110; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 12-13; Atar, "Kadı", XXIV, 67

⁴⁷ Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, s. 110.

⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, s. 826. Bedruddîn Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî* isimli eserinde Taberî'nin kadının şahadetinin kabul edildiği yerde hâkimliğini caiz gördüğünü belirtir. Bk. Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefî Aynî (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Ty, XXIV, 204.

⁴⁹ Bazı araştırmacılar, söz konusu görüşün Taberî'ye nisbet edilmesini hatalı kabul ederler. Konu hakkında tartışmalar için bk. Osman, *en-Nizâmu'l-Kadâi*, s. 120-122.

⁵⁰ Atar, "Kadı", XXIV, 67.

eserinden doğrudan anlamının mümkün olmadığını ifade etmek istiyoruz. Zira İbn Hazm, *Muhallâ* adlı eserinde kadının hâkimliğinin caiz olduğunu söyledikten sonra Ebu Hanife'nin de böyle düşündüğünü belirtir. Ebu Hanife'nin görüşünü tercih ettiğine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Üstelik kadının hâkimliğinin cevazını kayıtsız bir şekilde savunmaktadır.⁵¹ İsimlerin izikrettiğimiz fakihlerin yanı sıra Mâlikîlerden İbnü'l-Kâsım'ın da kadınların hâkimliğini caiz gördüğü ifade edilmektedir.⁵²

Günümüz bazı çağdaş âlimler, kadının hâkimliğini caiz görme yönünde görüş sergilemişlerdir. Bu bilginlerin kadının hâkimliğini herhangi bir alana hasretmeden mutlak olarak caiz gördüklerini ifade etmemiz gerekir. Kadının hâkimliğini caiz gördüğü anlaşılan Mustafa Sıbâ'î (ö.1964), bu konuda sınırlayıcı herhangi bir nassın olmadığını düşünmektedir. Sıbâ'î, cumhurun görüşlerine delil olarak getirdiği hadisi, Hanefî fakihler ve İbn Hazm gibi devlet başkanlığına hasretmektedir. Ayrıca mutlak anlamda kadının velayetinin yasaklanmadığının icma ile sabit olduğunu kanaatindedir. Ona göre kadının küçük ve ehliyetizlerin vasisi olabileceği, herhangi bir topluluğun mallarının kullanılması ve tarlalarının işletilmesi konusunda vekil olabileceği ve şahitlik yapabileceği gibi hususlarda fakihler ittifak etmişlerdir. Üstelik fakihlerin de belirttiği gibi şahitlik de velayettir. İmam Ebu Hanife, bazı durumlarda kadının yargı makamına getirilmesini caiz görür ki, yargı da velayettir. Buna göre tam bir ehliyete sahip oluşundan dolayı kadını, diğer görev ve işleri yapmaktan alıkoyan bir yasaklama bulunmamaktadır. Fakat Sıbâ'î'ye göre kadın, bu görevleri ancak İslami esaslara ve ahlak kurallarına riayet ederek yapılmalıdır.⁵³

Bekir Topaloğlu, kadının hâkimliği ile ilgili görüşleri ve delillerini aktardıktan sonra kadının hâkimliği aleyhinde veyahut lehinde açık bir delilin bulunmadığını ileri sürer. Ardından kadının birçok hususta erkeklere denk olduğunu ifade ederek kadınların da hâkimliğe ehliyetli olduğunu belirtir. Fakat ehliyetin her zaman yeterli olmadığını bazen kamu menfaatinin gözetilmesi gerektiğini de ifade eder. Sonuç olarak kadının asli vazifesi olmamakla beraber söz konusu göreve elverişli olması kaydıyla ve ihtiyaç bulunduğu takdirde kadının hâkimlik yapabileceğini ileri sürer.⁵⁴

Bu konuda olumlu görüş sergileyenlerden biri de Yusuf Karadâvî'dir. Karadâvî, İbn Hazm'ın kadının hâkim olması hakkındaki herhangi bir nass olmadığı yönündeki sözlerine atıfta bulunarak kadının hâkim olmasını caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Ona göre bu hususta bir nass olsaydı İbn Hazm'ın onu reddetmesinin aksine ona sınıksız sarılacağını ve hatta onun için savaşacağını ifade etmektedir.⁵⁵ Öte yandan kadının içtihat faaliyeti, öğretmenlik, hadis rivayeti, müdürlük vb. işleri yapmasında bir mahzur olmadığını da belirtmektedir.⁵⁶

⁵¹ Bk. İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 527.

⁵² Osman, *en-Nizâmu'l-Kadât*, s. 123; Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, s.85.

⁵³ Mustafa es-Sıbâ'î, *el-Mer'etü Beyne'l-Fikhi ve'l-Kânûn*, Dârul-Verrâk, Riyad 1420/1999, s. 33-35, 134.

⁵⁴ Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, s. 320-321.

⁵⁵ Karadâvî, *İslam'da Devlet Meşhuru*, s. 237.

⁵⁶ Karadâvî, *İslam'da Devlet Meşhuru*, s. 237.

Fahrettin Atar'a göre kadının hâkimliğine karşı olumsuz görüşte olanlar, erkeklerin yöneticilik konumunu hatırlatan ayetleri (en-Nisa 4/34) ve işlerini kadınlara tevdi edilmesini kınayan amaç ve yorumu tartışmalı hadisi delil getirirler de daha çok kendi dönemlerine kadarki uygulamayı ve toplumsal telakkiyi esas almışlardır. Ayrıca ona göre Mâverdî, bu konuda icma bulunduğunu söylerken uygulama birliğini kastetmiş olmalıdır.⁵⁷

Atar'ın kadının hâkimliğini kabul etmeyenlerin toplumsal telakki yani örfe dayanmaları şeklindeki yargısı kısmen doğru olsa da bunun tamamen böyle olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira bu görüşte olanlar görüşlerine ayet ve hadisleri delil getirmektedirler. Burada ayet ve hadis etrafında bir ictihadın meydana geldiğini söylemek daha isabetli olacaktır.

Kadının hâkimliğini mutlak olarak caiz gören Taberî ve özellikle de İbn Hazm gibi bazı hukukçuların görüşlerine nakli ve akli birçok delil öne sürdükleri görülmektedir.

1. İbn Hazm'ın görüşünü nakleden bazı eserlerde onun kadının hâkim olmasını emri bi'l-maruf nehyi ani'l-münker ile muhatap olmalarına bağladığı ifade edilmektedir. Zira “*Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder*”⁵⁸ ayet-i kerimesi umumi bir şekilde hem hürre hem köleye hem erkeğe hem de kadına yönelik olduğunu belirtmektedir. Buna göre eğer bir hususta kadın ile erkeğin, hür ile kölenin arasında bir fark bulunduğuna dair herhangi bir nass varid olmuştaysa o takdirde bu husus, dinin umumi ahkâmından istisna edilmiş olur.⁵⁹

2. İbn Hazm iddiasını ispat etmek için bir hadis zikreder. Ona göre Hz. Peygamber, “*Kadın, kocasının malının çobanıdır. Çobanı olduğu şeyden sorumludur*”⁶⁰ demiştir.⁶¹

3. Gördüğümüz kadarıyla İbn Hazm'ın bu hususta en güçlü delili sahabe uygulamasıdır. Buna göre İbn Hazm, Hz. Ömer'in kavminden Şifa adında bir kadını çarşı işlerinde görevlendirdiğini belirtmektedir.⁶² Karşı görüşte olanlar görüşlerine delil olan hadisin umumunun bu uygulamadan öncelikli olduğunu⁶³ dolayısıyla söz konusu uygulamanın delil olamayacağını ileri sürerler.

4. İbn Cerîr et-Taberî'nin bu konudaki görüşünü aktaran eserlerde onun kadının hâkim olmasını fetva vermesine kıyasladığı belirtilmektedir. Taberî'ye göre kadın

⁵⁷ Atar, “Kadı”, XXIV, 67.

⁵⁸ Nisa 4/58.

⁵⁹ Bilmen, “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, VIII, 218.

⁶⁰ Buhârî, “Cum'a” 11, “İstikrâz” 20, “İtk” 17, 19, “Vesâyâ” 9, “Nikâh” 81, 90, “Ahkâm” 1; Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîh-u Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Ty, “İmâre” 20; Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebû Dâvûd*, Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kamil Karabelli, Dâru'r-Risâleti'l-'Alemiyye, Yy 1430/2009, “İmâre” 1; Tirmizî, “Cihâd” 27.

⁶¹ İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 527

⁶² İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 527; Bilmen, “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, VIII, 218.

⁶³ Halil b. İshak b. Musa Ziyâuddîn el-Cündî (ö. 776/1374-75), *Et-Tavdîh fî Şerhi Muhtasari'l-Fer'î li'bni'l-Hâcib*, Thk. Ahmed b. Abdülkerim Necîb, Merkezi Necîbîviyye li'l-Mahtûtât ve Hîdmeti't-Turâs, Yy. 1429/2008, VII, 388.

müftü olabiliyorsa hâkim de olabilir. Dolayısıyla kadınların hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere kâdı olarak tayin edilebileceği görüşünü savunmuş olmaktadır.⁶⁴ Zira kadının fetva verme konusunda sınırlandırıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁶⁵ Kadının hâkim olmasını kabul etmeyen fakihlerin bu delile itiraz ettikleri görülmektedir. Buna göre kadının hâkim olmasında velayet varken fetva vermesinde ve şahitlikte bulunmasında ise velayet yoktur. Öte yandan fetvada bir bağlayıcılık bulunmazken kazada bir bağlayıcılık bulunmaktadır.⁶⁶

5. İbn Hazm'ın kadının hâkimliğini kadının velayeti ve vesayeti gibi düşündüğü anlaşılmaktadır. Zira bu hususta Mâlikîlerin kadının vesayet ve vekâletini caiz gördüklerini ifade etmektedir.⁶⁷

2.3. Kadının Hâkimliğini Bazı Durumlarda Caiz Görenler ve Delilleri

Kadının hâkimliğini caiz gören Hanefîler, bu alanı sınırlandırırılar. Onlara göre kadın, gerek tek başına gerekse erkekler ile beraber şahitlik yapabildiği alanlarda hâkimlik yapabilir. Hanefî mezhebine göre bir kadın, had ve kısas dışındaki her alanda ya erkeklerle beraber veyahut tek başına şahitlik yapabilir.⁶⁸ O halde Hanefî mezhebine göre kadın, had ve kısas cezalarının dışında kalan diğer alanlarda hâkimlik yapabilir.⁶⁹

Bir rivayete göre İmam Malik'in de bu yönde bir görüşü vardır.⁷⁰ Mâlikî eserlerden anlaşıldığına göre kimi Mâlikî fakihler, kadının hâkimliğini mutlak caiz görürken kimisi de şahitliğinin geçerli olduğu yerlerde hâkimliğini caiz görmektedirler.⁷¹

Hanefî fakihlerden Kudûrî (ö. 428/1037) "*İşlerini kadınlara tevdi edenler felah bulmayacaktır*"⁷² hadisinden dolayı kadının hâkim olmasının mekruh olduğunu ve erkeğin bu göreve gelmesinin daha iyi olduğunu ileri sürer.⁷³ Belki de Kudûrî'nin bu ifadesinden dolayı son dönem Hanefî fakihlerden bazıları kadının hâkimliğe getirilmesinin caiz olmakla beraber günah olduğunu ifade ederler. Örneğin,

⁶⁴ Bk. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 110; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIV, 12-13; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, VIII, 5937; Atar, "Kadı", XXIV, 67.

⁶⁵ Sahabe döneminden itibaren kadınlar birçok konuda hem icihad etmişler hem de fetva vermişlerdir. Bk. Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, s. 307.

⁶⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 156; Osman, *en-Nizâmu'l-Kadâi*, s. 146.

⁶⁷ İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 528.

⁶⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 110; Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeyla'î (ö. 743/1342), *Tebyînü'l-Hakâik fi Şerhi Kenzi'd-Dekâik*, el-Mektebetü'l-Kübrâ'l-Emîriyye Kahire 1313, IV, 187.

⁶⁹ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâi'ü's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Yy. 1406/1986, VII, 3; Bilmen, "*Hukuki İslâmiyye ve İstalahat-İ Fıkhiyye Kamusu*", VIII, 219; Atar, "Kadı", XXIV, 67.

⁷⁰ İbn Bezîze, *Ravdatu'l-Müstebîn*, II, 1355.

⁷¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî Hattâb (ö. 954/1547), *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Yy 1412/1992, VI, 87; Ayrıca bk. Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXIV, 204. Mâlikî fakihlerden Mâzîrî'nin de kadının hâkimliğini kabul ettiği ileri sürülmektedir. Fakat İbnü'l-Kâsım gibi Mâzîrî'nin de kadınların hâkimliğini mutlak olarak mı kabul ettiği veyahut Ebu Hanife gibi şahitliğinin kabul edildiği alanlara mı tahsis ettiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bk. Cündî, *Et-Tavdîh*, VII, 388.

⁷² Ahmed b. Hanbel, V, 38, 47, 51; Buhârî, "Meğâzî" 82, "Fiten"18; Tirmizî, "Fiten" 75.

⁷³ Kudûrî, *et-Tecrîd*, XII, 1622.

Şeyhîzâde (ö. 1078/1667), kadının hâkimliğinin caiz olduğunu ifade ettikten sonra zikri geçen hadisten dolayı onu bu göreve getirenin günaha girdiğini belirtir.⁷⁴ Aynı düşüncede olduğu anlaşılan Haskefî'nin (ö. 1088/1677) de benzer ifadeleri kullandığı görülmektedir.⁷⁵ Hanefî fakihlerden Mevsilî (ö. 683/1284), kadınların hâkim olmasını mekruh görmekte beraber; bunu kadının söz konusu görevde erkekler ile konuşma ve tesettüre riayet etme ilkelerine bağlayarak izah eder.⁷⁶ Hanefî fakihlerin kadının hâkimliğini mekruh görmesinin de etkisiyle bazı araştırmacılar, Hanefilere göre erkek olmanın hâkimliğin sıhhat şartı değil, cevaz şartı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.⁷⁷ Bundan dolayı Hanefiler kadının hâkim olmasını mekruh, hükmünün geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.

Hanefilerin bu husustaki delilleri şöyledir:

1. Hanefiler, karşı görüşte olanların görüşlerinde delil olarak kullandıkları “İşlerini kadına tevdi eden kavim iflah olmaz” hadisini sahih kabul etmekle beraber tevil ederler. Onlara göre bu emir, hâkimiyeti amme olan devlet reisliği ile ilgilidir. Öte yandan Hanefiler, söz konusu hadisi sebebi vürûduna inhisar ederler. Buna göre Melik Kısra'nın yerine halk tarafından kızı getirilmişti. Söz konusu hadis, bu olay üzerine varid olmuştur.⁷⁸
2. Hanefiler, görüşlerini akli olarak da gerekçelendirirler. Buna göre hüküm koymadaki maksat; mazlumun hakkını zalimden alarak ona yardım etmek, anlaşmazlıkları sonra erdirmek ve insanların malını korumaktır. Bu gaye, hem kadın hem de erkekte bulunduğu için her ikisi de bu hususta eşittir.⁷⁹
3. Hanefiler, bu konuda en fazla kıyas delilinden istifade ederler. Hâkimliği şahitliğe kıyaslayan Hanefilere göre yargı hükümleri, şahitlik hükümlerine bağlıdır. Buna göre Müslüman kadın, erkekler gibi şahitlik yapabilir ve şahitleri tezkiye edebilir. Kadının şahitliği ve şahitleri tezkiye etmesi geçerli olduğuna göre hâkimliği de geçerlidir. Çünkü kaza ve şahitliğin her ikisinde de bir hüküm meydana gelmektedir. Öte yandan hem hâkimlik hem şahitlik velayetle ilgilidir. Velayet ise -kişi istesin veyahut istemesin- bir sözün başkası için geçerli olmasıdır. Velayetin hükümlerine bağlı her görevin ise şahitlik şartlarını taşıması gerekir. Çünkü kaza velayeti, şahitlik velayetini kapsadığı için ondan daha genel ve daha mükemmeldir. Böylelikle kaza (yargı) velayeti için şahitlikle ilgili şartların bulunması evleviyetle gereklidir.⁸⁰ Öbür taraftan şahitlik ile hâkimliğin

⁷⁴ Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhîzâde (ö. 1078/1667), *Mecma'ü'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut1419/1998, III, 234.

⁷⁵ Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü'l-Müntekâ fî Şerhi'l-Mülteka*, (*Mecma'ü'l-Enhur* ile birlikte), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut1419/1998, , III, 234. Aynı doğrultuda düşünen diğer Hanefî, fakihleri için bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, II, 5; Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nüceym (ö. 1005/1596), *en-Nehri'l-Fâik Şerhu Kenzi'd-Dezkâik*, Thk. Ahmed İzzü İnâye, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002, III, 623.

⁷⁶ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1356/1937, II, 84.

⁷⁷ Osman, *en-Nizâmu'l-Kadât*, s. 124.

⁷⁸ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622; Bilmen, “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, VIII, 219. Ayrıca bk. Karadâvî, *İslam'da Devlet Mefhumu*, s. 237

⁷⁹ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622.

⁸⁰ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622; Bâbertî, *İnâye*, VII, 254.

her ikisinde de bir yükümlülük vardır. Şahitlik, kâdıyı yükümlülük altına koyar; hâkimlik ise davalıyı yükümlülük altına koyar.⁸¹

Aslında Hanefîlerin burada üzerinde durdukları illet, velayet ve vesayettir. Bundan dolayı İbnü'l-Hümâm, kadınların vakıflara nezaret edebileceğini ve çocuklar üzerinde vesayeti olabileceği gibi hâkimliğinin de caiz olduğunu ifade eder.⁸² Fakat Hanefîler, genel bir velayet olduğu için kadının imamet-i uzma (devlet başkanlığı) görevinde bulunmasını istisna ederler.⁸³

Konu bütünlüğünün sağlanması açısından İbnü'l-Hümâm'ın kadının hâkim olması ile ilgili mütalaasının önemli olduğu kanaatindeyiz. Kadının hâkimliği esnasında verdiği hükmün geçerli olduğunu belirten İbnü'l-Hümâm, birçok Hanefî fakih gibi kadını bu vazifeye getiren kişinin günah işlemiş olduğunu belirtir. Ardından kadının Allah'ın dinine uygun olarak verdiği hükmün geçerli olup olmadığı konusunda takdiri bir soru sorar ve bunu cevaplar. Ona göre kadının Allah'ın dinine uygun olarak verdiği hükmü yok sayacak herhangi bir delil bulunmamaktadır. Ancak ne var ki onun ehliyeti, şeriat tarafından alınmıştır. Ona göre şeriatta kadının hâkim olmasının aleyhinde aklının noksanlığı dışında hiçbir engel yoktur. Şeriatta kadının velayetinin tamamen alınmadığı da malumdur. Öte yandan İbnü'l-Hümâm bu noksanlığın göreceli olduğunu düşünür. Zira ona göre kadının şahit olabilmesi, vakıflara nâzırlık yapabilmesi ve çocuklar için vasi olabilmesi bu noksanlığın nisbi ve izafî olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu noksanlık cins itibarıyla böyledir, ferderde ise bunun tersi olabilir. Ona göre “*Bazı kadınlar bazı erkeklerden hayırlı olmasına rağmen erkekler kadından hayırlıdır*” ifadesi de kendi görüşünü desteklemektedir. Doğuştan gelen bu noksanlıktan dolayı Hz. Peygamber, iflah olmamayı onları bu göreve getirenlere nisbet etmiştir. Kadınlarda noksanlık olduğu halde söz konusu hadis, kadınları bu göreve getirenlere itiraz etmiştir. İbnü'l-Hümâm, “*Bu gerçeğe rağmen kadının da hak ile hüküm vermesi halinde bu hak, niye batıl olsun?!⁸⁴*” diyerek görüşlerini ortaya koymuştur.

Sonuç

İslam hukukuna göre kadının hâkimliğinin imkân ve sınırını ortaya koymaya çalıştığımız bu makalede ulaştığımız sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. İlk dönemlerden itibaren fakihlerin görüş belirttiği konulardan biri olan kadının hâkimliği konusunda üç temel görüş ortaya çıkmıştır. Mâlikî fakihlerin ekseriyeti, Şafiiler ve Hanbelîlere göre kadının hâkimlik yapması caiz değildir. Ayrıca bazı Hanefî fakihlerinde bu görüşte olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Taberî ve İbn Hazm'ın benimsediği ve günümüz bazı İslam hukukçularının da dillendirdiği görüşe göre kadının hâkimlik yapması caizdir ve bu herhangi bir alanla sınırlı değildir. Hanefîler, kadının hâkim olmasını caiz görmelerine karşın bu alanı sınırlandırır ve kadının şahitlik yapabileceği alan olan muamelat konularına inhisar ederler. Sonraki dönemlerde cumhurun görüşü ile Hanefîlerin görüşü arasında bir yakınlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Bazı Şâfiî fakihler zaruri

⁸¹ Aynî, *Binâye*, IX, 5. Hanefîlerin delillerinin münakaşası için bk. Osman, *en-Nizâmu'l-Kadât*, s. 142-145.

⁸² İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, VII, 6.

⁸³ Kudûrî, *Tecrîd*, XII, 1622.

⁸⁴ İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, VII, 279-280.

durumlarda kadının hâkimliğini caiz görürken birçok Hanefî fakih ise kadının hâkimliğini caiz görmekle beraber onu bu göreve getirmenin mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.

2. Kadının hâkimliği hakkında doğrudan fikir verecek en açık delil “İşlerini kadına tevdi eden kavim iflah olmaz” hadisidir. Söz konusu hadis sahih olmakla beraber söylenme amacı ve yorumu hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Fakihlerden azımsanmayacak bir kısmı, bu hadisin söylenme sebebini dikkate alarak bunun devlet başkanlığına tahsis edildiğini düşünmüşlerdir. Yanı sıra bu hadisin İranlıların başına gelecek belanın mucizevi olarak önceden ihbarı olduğunu ve Müslümanlar için bir yasağı ifade etmediğini düşünenler de yok değildir.

3. Kadınların hâkimliğini kabul etmeyenlerin ileri sürdüğü icma iddiası, aleyhinde önemli fakihlerin görüş belirtmesi sebebiyle isabetli değildir. İcma delilinin devamı olarak herhangi bir dönemde kadının hâkim veya vali olmadığı ileri sürülmüştür. Fakat istisnai bir durum da olsa Memlükler devletinin ilk sultanı kabul edilebilecek Şecerüddür’ün hâkimlikten daha üst bir görev olan sultanlığa geldiği bilinmektedir. Bu bağlamda kadının hâkimliğini kabul etmeyenler zaruri durumlarda kadının verdiği hükmün geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Dönemin canlı tanıkları olan fakihlerin bu husustaki görüşleri önem arz etmektedir.

4. Kadının hâkimliğini kabul etmeyenlerin kadının aklının eksik olması, görüş ve olaylara vukufiyetinin eksikliği gibi hususlar, meselenin özü ile ilgili değil arzi durumlardır. Zira bazı kadınlar, erkeklerden daha zeki ve akıllı olabilir. Ayrıca olaylara vâkıf olma, toplumsal yapı ve kişisel tecrübe ile değişebilir. Aynı şekilde ekseriyetle yargı makamında erkeklerin bulunmasından dolayı fitne oluşması durumu da yine arzidir. Zira söz konusu fitne ortamının bertaraf edilmesinde bir zorluk görünmemektedir.

5. İslam’ın öngördüğü çalışma şartlarına riayet etme koşuluyla ayrıca hâkimlik için gerekli nitelikleri haiz olan bir kadının hâkimlik yapabileceğini söylemek mümkündür. Fakat kadının fitratına uygun bir şekilde hüküm verebileceği alanın belirlenmesi, verilen hükmün sağlıklı olması açısından hayati önem arz etmektedir. Bu açıdan Hanefî fakihlerin görüşlerinin son derece önemli olduğunu ifade etmek istiyoruz.

Kaynakça

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned*, Thk. Es-Seyyid Ebu’l-Mu’âtî en-Nuri, ‘Alemü’l-Kütüb, Beyrut 1419/1999.

ATAR, Fahrettin, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, İFAV, İstanbul 2013.

_____, “Kadı”, *DİA*, XXIV, TDV Yay., İstanbul 2001.

AYNÎ, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa (ö. 855/1451), *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye Beyrut 2012.

_____, *Umdetü’l-Kârî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut Ty.

EL-BÂCÎ, Ebû’l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa’d et-Tücîbî (ö. 474/1081), *el-Muntekâ Şerhu’l-Muvatta*, Matba’âtu’s-Sa’âde, Mısır 1332.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö. 1971), “*Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, Enes Karmaşık Yay. İstanbul Ty.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fî (ö. 256/870), *el-Câmiü’s-Sahîh*, Thk. Muhammed Zühre b. Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, Yy. 1422.

CÂSİR, Şefik Ahmed Mahmud, *el-Memâlikü’l-Bahriyyeti ve Kadâ’uhum ala’s-Sâlbiyyîn fi’ş-Şâm*, el-Câmiatu’l-İslâmiyye, Medine1409.

EL-CÜNDÎ, Halil b. İshak b. Musa Ziyâuddîn el-Cündî (ö. 776/1374-75), *Et-Tavdîh fî Şerhi Muhtasari’l-Fer’î li’bni’l-Hâcib*, Thk. Ahmed b. Abdulkerim Necîb, Merkezi Necîbiviyye li’l-Mahtûtât ve Hıdmeti’t-Turâs, Yy. 1429/2008.

ED-DEYLEMÎ, Ebû Şücâ’ ed-Deylemî el-Hemezânî (ö. 509/1115), *el-Firdevs bi Me’sûri’l-Hitâb*, Thk. Es-Saîd Besyûtî Zağlûl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenu Ebû Davud*, Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kamil Karabelli, Dâru’r-Risâleti’l-‘Alemiyye, Yy 1430/2009.

EL-ENSÂRÎ, Zekeriyya b. Muhammed Zeynuddîn Ebû Yahya es-Senîkî (ö. 926/1520), *Esna’l-Metâlib fî Şerhi Ravdi’t-Tâlib*, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, YY. TY.

EŞİT, Yusuf, *İslam Hukukunda Devlet Birey İlişkisi (Şâfi Mezhebi Örneği)*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015, “Basılmamış Doktora Tezi”.

HAMÎDULLAH, Muhammed, “İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes (1)”, Çev. İbrahim Canan, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 3, ss. 379-410.

EL-HASKEFÎ, Alaeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefî (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü’l-Müntekâ fî Şerhi’l-Mültekâ*, (*Mecma’ü’l-Enhur* ile birlikte), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut1419/1998.

HATTÂB, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruaynî (ö. 954/1547), *Mevâhibü’l-Celîl li Şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru’l-Fikr, Yy 1412/1992.

EL-HEYTEMÎ, Ebü’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed İbn Hacer (ö. 974/1567). *Tuhfetu’l-Muhtâc fî Şerhi’l-Muhtâc*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, Mısır 1357/1983.

EL-HISNÎ, Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdulmü’min b. Harîz b. Muallâ el-Hüseynî (ö. 829/1426), *Kifâyetü’l-Ahyâr fî Halli Gâyeti’l-İhtisâr*, Thk. Ali Abdulhamid Biltacî, Muhammed Vehbî Süleyman, Dâru’l-Hayr, Dimaşk 1994.

İBN BEZÎZE, Ebu Muhammed Ebu Fâris Abdulaziz b. İbrahim b. Ahmed (ö. 673/1274-75), *Ravdatü’l-Müstebîn fî Şerhi Kitâbi’t-Telkîn*, Thk. Abdullatîf Zekâğ, Dâru İbn Hazm, Yy. 1431/2010.

İBN EBÎ’L-İZ, Sadruddîn Ali b. Ali (ö. 792/1390), *et-Tenbîh ala Müşkilâti’l-Hidâye*, Thk. Abdulhakim b. Muhammed Şâkir, Enver Salih Ebu Zeyd, Mektebetü’r-Rüşd Yy 1424/2003.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi’l-Âsâr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut Ty.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (ö. 861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

İBNÜ'L-KÂS, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed (ö. 335/946-47), *Edebu'l-Kâdi*, Thk. Hüseyin Halef el-Cubûrî, Mektebetu's-Sadîk, Mekke 1409/1989.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî (ö. 620/1223), *el-Kâfi fî Fikhi'l-İmâm Ahmed*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye YY. 1414/1994.

_____, *el-Muğni*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Âlemü'l-Kütüb, Riyad 1417/1997.

İBN MÜHENNÂ, Ahmed b. Gânim b. Sâlim Şihâbuddîn en-Nefrâvî (ö.1126/1714-15), *el-Fevâkihu'd-Devâni' ala Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*, Dâru'l-Fikr, Yy. 1415/1995.

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Yy. Ty.

İBN NÜCEYM, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhim b. Muhammed (ö. 1005/1596), *en-Nehrü'l-Fâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Thk. Ahmed İzzû İnâye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002.

İBN RÜŞD, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1428/2007.

KARAMAN, Hayreddin, *Hayatımızdaki İslâm 4*, İz Yay., İstanbul 2016.

KARADAĞ, Bekir, *Bedruddîn Aynî'nin Fıkıhçılığı*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2016, "Basılmamış Doktora Tezi".

EL-KARADÂVÎ, Yusuf, *İslam'da Devlet Mefhumu*, Terc. Hüsameddin Cemal, Nida Yay., İstanbul 2013.

EL-KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö 587/1191), *Bedâi'ü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Yy. 1406/1986.

EL-KUDÛRÎ, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (ö. 428/1037), *Mevsû'atü'l-Kavâidi'l-Fıkhiyyeti'l-Mukârene (et-Tecrîd)*, Thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Ali Cum'a Muhammed, Dâru Selâm, Kudûrî Kahire 1427/2006.

KOŞUM, Adnan, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi", Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 2003/1, S. 10, ss. 63-75

EL-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî (ö. 450/1058), *el-Ahkamü's-Sultâniyye*, Dâru'l-Hadîs, Kahire Ty.

_____, *el-Hâvi'l-Kebîr Hüve Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

_____, *Edebu'l-Kâdi*, Thk. Muhyi Hilâl Serhan, Dâru İhyai't-Türâsi'l-İslâmî, Bağdad 1971/1391.

EL-MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'îlî'l-Muhtâr*, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1356/1937.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîh-u Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut Ty.

OSMAN, Mahmud Ra'fet, *en-Nizâmu'l-Kadâi fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Beyân, YY. 1415/1994.

ER-REMLÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-Muhtâc ila Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.

ER-RÛYÂNÎ, Ebü'l-Mehasin Abdülvahid b. İsmail er-Rûyânî (ö. 502/1108), *Bahrü'l-Mezheb fi Fürû'i Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, Thk. Târik Fethî es-Seyyid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, YY. 2009.

ES-SIBÂ'Î, Mustafa, *el-Mer'etü Beyne'l-Fıkhi ve'l-Kânûn*, Dâru'l-Verrâk, Riyad 1420/1999.

ES-SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Hüsnü'l-Muhâdara fi Târîhi Mısr ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1387/1967.

EŞ-ŞA'RÂNÎ, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali (ö. 973/1565), *el-Mizânü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

ŞEYHÎZÂDE, Damad Abdurrahman Gelibolulu (ö. 1078/1667), *Mecma'ü'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

EŞ-ŞİRBÎNÎ, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed (ö. 977/1570), *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997.

_____, *el-İknâ' fi Halli Elfâzi Ebî Şüca'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut Ty.

ET-TABERÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Yy 1985/1405.

ET-TİRMİZÎ, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizi*, Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

TOPALOĞLU, Bekir, *İslam'da Kadın*, Ensar Yay., İstanbul 2013.

ULEYŞ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (ö.1299/1881-82), *Minehu'l-Celîl Şerhu Muhtasar-ı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1409/1989.

VİZÂRETÜ'L-EVKÂF VE'Ş-ŞU'ÛNÎ'L-İSLÂMÎYYE, "Erkânü'l-Kadâ ve Ahkâmuhâ", *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, XXXIII, Metâbi'u Dâri's-Safve, Mısır 1404-1427.

EZ-ZEYLA'Î, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen (ö. 743/1342), *Tebyînü'l-Hakâik fi Şerhi Kenzi'd-Dekâik*, el-Mektebetü'l-Kübrâ'l-Emîriyye Kahire 1313.

EZ-ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk TY.

_____, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, Terc. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, Risale Yay., İstanbul 1994.